

चाणक्य नीति दर्पण

आचार्य चाणक्य · 1905 खेमराज प्रति

अध्याय 13: मुहूर्त-जीवन

VastuGuruji · vastuguruji.in

अध्याय 13

मुहूर्त-जीवन · 19 श्लोक

श्लोक 1

मुहूर्तमपि जीवेच्च नरः शुक्लेन कर्मणा।

॥ १ ॥ ११११ ११११ ११ ११११११११ ११ ११ ११११ ११११११११, १११-१११११११ ११११ ११ ११११ ११ ११ ११११॥

अर्थ

चाणक्य का quality > quantity जीवन-दर्शन । One pure hour > thousand corrupt years ।

आधुनिक उदाहरण

Bhagat Singh 23 years pure life | Pol Pot decades destructive life | चाणक्य का preference clear |

❑ मस्तिष्क-दर्शन

Meaning-based lifespan research — purposeful brief life higher subjective satisfaction than aimless long |

❑श्लोक 2

गते शोको न कर्तव्यो भविष्यं नैव चिन्तयेत्।

❑ गतशोक न कर्तव्य भविष्यं नैव चिन्तयेत् — गतशोक न कर्तव्य भविष्यं नैव चिन्तयेत्।

अर्थ

चाणक्य का present-moment सूत्र | Past + future preoccupation — wasted cognition |

❑ आधुनिक उदाहरण

Mindfulness practitioners exactly this practice | 2300 year old wisdom validated |

❑ मस्तिष्क-दर्शन

Mindfulness research — present-focus reduces depression + anxiety measurably |

❑श्लोक 3

स्वभावेन हि तुष्यन्ति देवाः सत्पुरुषाः पिता।

❑ सत्पुरुषाः स्वभावेन हि तुष्यन्ति देवाः सत्पुरुषाः पिता।
❑ सत्पुरुषाः स्वभावेन हि तुष्यन्ति देवाः सत्पुरुषाः पिता।

अर्थ

हर category का अपना satisfaction-trigger | Recognize what makes each happy |

❓ आधुनिक उदाहरण

Customer relationship managers learn — different customer types different appreciation signals ।

❓ मस्तिष्क-दर्शन

Group-specific behavior research — adaptive social cognition essential leadership ।

4श्लोक 4

आयुः कर्म च वित्तं च विद्या निधनमेव च।

१ आयुः, २कर्म, ३वित्तं, ४विद्या, ५निधनमेव च — ६आयुः कर्म च वित्तं च विद्या निधनमेव च।

अर्थ

श्लोक 4.1 का repeat । चाणक्य का determinism-with-agency दर्शन ।

❓ आधुनिक उदाहरण

Genetic predispositions + environmental actualization — modern epigenetics ।

❓ मस्तिष्क-दर्शन

Epigenetic research validates partial determinism + agency ।

5श्लोक 5

अहो वत विचित्राणि चरितानि महात्मनाम्।

१ अहो वत विचित्राणि चरितानि महात्मनाम् — २अहो वत विचित्राणि चरितानि महात्मनाम्, ३अहो वत विचित्राणि चरितानि महात्मनाम्, ४अहो वत विचित्राणि चरितानि महात्मनाम्।

अर्थ

True greatness paradox — wealth-indifferent get wealth + humility । चाणक्य की sharp observation ।

१ आधुनिक उदाहरण

Successful entrepreneurs both: plan + pivot | Pure plan-followers stuck, pure improvise-only chaotic |

१ मस्तिष्क-दर्शन

Strategic planning + cognitive flexibility — peak executive function combination |

४श्लोक ४

राज्ञि धर्मिणि धर्मिष्ठाः पापे पापाः समे समाः।

१ ११११११ १११११ ११ ११११११ ११११११, १११११ ११ १११११, १११११ ११ १११११ — ११११११ १११११-११११११११।

अर्थ

Leadership shapes followers | चाणक्य का "tone from top" — 23 centuries पहले |

१ आधुनिक उदाहरण

Cultural transformation in companies/countries follows leadership | चाणक्य validated |

१ मस्तिष्क-दर्शन

Leadership psychology — leader emotion + behavior cascades through organization measurably |

९श्लोक ९

जीवन्तं मृतवन्मन्ये देहिनं धर्मवर्जितम्।

१ ११११११-१११११ १११११११ १११११-११११११, १११११११ ११११११ ११ १११११-१११११११।

अर्थ

Without ethics — living is dying | With ethics — even death is life-extension |

❓ आधुनिक उदाहरण

Lincoln dead 150+ years पर Living influence । Many living politicians spiritually dead ।

❓ मस्तिष्क-दर्शन

Legacy research — ethical contributions create lasting cultural memory ।

10श्लोक 10

धर्मार्थकाममोक्षाणां यस्यैकोऽपि न विद्यते ।

❓ 4 ?????????? — ?? ?? ? ?? ?? ????? ????????

अर्थ

श्लोक 4.20, 8.repeat के लिए emphasis । चाणक्य का foundational tenet ।

❓ आधुनिक उदाहरण

Mid-life crisis pattern matches exactly four-purushartha-imbalance ।

❓ मस्तिष्क-दर्शन

Life-purpose research foundational well-being predictor ।

11श्लोक 11

दह्यमानाः सुतीव्रेण नीचाः परयशोऽग्निना ।

❓ ???? ??-?? ?? ?? ???? ???? — ??????? ???? ?????? ?????

अर्थ

Envious behavior pattern — admire if can equal, criticize if cannot ।

❓ आधुनिक उदाहरण

Ramana Maharshi — every casual conversation deeply meditative । चाणक्य describes यही state ।

❓ मस्तिष्क-दर्शन

Self-transcendence + sustained awareness — measurable neural patterns in advanced practitioners ।

14श्लोक 14

ईप्सितं मनसः सर्वं कस्य संपद्यते सुखम्।

❓ ११ १११११११ १११ ११११ ११११११? १११ ११ ११११ — ११११११ ११ १११ ११।

अर्थ

Mathematical reality — desires infinite, fulfillment finite । Only sustainable strategy — contentment ।

❓ आधुनिक उदाहरण

Buddhist wisdom + Greek stoicism + चाणक्य — universally identified same truth ।

❓ मस्तिष्क-दर्शन

Desire-fulfillment research — only contentment psychologically sustainable strategy ।

15श्लोक 15

यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो गच्छति मातरम्।

❓ ११११११ १११११ १११ ११ ११११११ १११ ११ ११११ ११११ — ११११ १११ ११११ ११११११ ११ ११११११
१११११।

अर्थ

Karma का return automatic । आपका action हजारों लोगों में आपको खोज लेगा ।

❓ आधुनिक उदाहरण

Long-term reputation effects — past actions return decades बाद । चाणक्य's karmic certainty ।

❓ मस्तिष्क-दर्शन

Reputation persistence research — actions create lasting social signatures ।

16श्लोक 16

अनवस्थितकार्यस्य न जने न वने सुखम्।

❓ ?????? ???? ?????? — ❓ ??-???? ???? ? ?? ???? ????। ?? ???? ???? ??????, ?? ????
?????????????

अर्थ

Indecision = chronic suffering । Both social engagement and solitude unsatisfying for the wavering mind ।

❓ आधुनिक उदाहरण

Career-confused professionals — neither happy in current job nor confident quitting । Stuck ।

❓ मस्तिष्क-दर्शन

Decision fatigue research — chronic indecision cognitively exhausting ।

17श्लोक 17

यथा खनित्वा खनित्रेण भूतले वारि विन्दति।

❓ ?????? ?????? ?? ?? ?????? — ?????? ?????-????? ?? ??????? ??????

अर्थ

Deep mining for knowledge | Surface scratching कुछ नहीं देता | चाणक्य का depth principle |

❏ आधुनिक उदाहरण

PhD requires years of "digging" through one topic | Casual reading गलत pattern |

❏ मस्तिष्क-दर्शन

Deep work research — sustained focus exponential returns | Shallow learning marginal |

18श्लोक 18

कर्मायत्तं फलं पुंसां बुद्धिः कर्मानुसारिणी।

❏ १११ १११११ ११ १११११११, १११११११ १११११-१११११११ — १११११११ lekin ११११११ ११ ११११११ १११११।

अर्थ

Action determines outcome | Mind shapes from action | पर wise both act + reflect |

❏ आधुनिक उदाहरण

Best decisions integrate strategy + execution + reflection cycle |

❏ मस्तिष्क-दर्शन

Action-reflection cycle research — most effective learning pattern |

19श्लोक 19

सन्तोषस्त्रिषु कर्तव्यः स्वदारे भोजने धने।

❏ ११११११-१११११-११ ११११ ११११११११; ११११-११११-११ ११११ ११११११।

अर्थ

श्लोक 7.4 का repeat । चाणक्य का selective contentment formula ।

📖 आधुनिक उदाहरण

Most successful: content materially, ambitious spiritually । चाणक्य template ।

📖 मस्तिष्क-दर्शन

Selective contentment empirically validated peak performance pattern ।

📖 Interactive Reader में पढ़ें

VastuGuruji Chanakya Reader में हर श्लोक के साथ — Tabs (अर्थ/उदाहरण/🧠 Brain), Bookmarks, Notes, Audio, और AI-powered "चाणक्य से पूछें" feature ।

Visit:

https://vastuguruji.in/blog/chanakya-neeti/chanakya-neeti-adhyay-13-kartavya-aur-shok/?utm_source=pdf&utm_medium=qr&utm_campaign=chanakya_pdf

WhatsApp: +91 97704 40000 · Email: support@vastuguruji.in

📱 Scan to open

© VastuGuruji · vastuguruji.in · चाणक्य नीति दर्पण

Generated from VastuGuruji Chanakya Reader on 07 Aug 2026 · 1905 खेमराज प्रति